

Wykład 17

Geometria analityczna cd.

Geometria analityczna w przestrzeni $\mathbb{R}^3$

Podobnie jak w przypadku geometrii na płaszczyźnie będziemy mówić o układzie współrzędnych. Układ taki powstaje przez obranie punktu 0 i wybranie trzech osi wzajemnie prostopadłych $0x, 0y, 0z$. Istnieją dwie klasy układów współrzędnych różniące się skrętnością.

W przestrzeni trójwymiarowej, każdy punkt P może być przedstawiony za pomocą trzech współrzędnych (x, y, z) . Jeśli dane są dwa punkty $P_1(x_1, y_1, z_1)$ i $P_2(x_2, y_2, z_2)$ to ich odległość wyraża się następująco:

$$|P_1P_2| = \sqrt{(x_1 - x_2)^2 + (y_1 - y_2)^2 + (z_1 - z_2)^2}$$

Wektorem nazywamy uporządkowaną parę punktów (P_1, P_2) i oznaczamy go przez $\overrightarrow{P_1P_2}$. Punkt P_1 nazywamy początkiem wektora, a punkt P_2 końcem. Odległość P_1 od P_2 nazywamy długością wektora i oznaczamy przez $|\overrightarrow{P_1P_2}|$. Podobnie jak na płaszczyźnie będziemy mówić o wektorach swobodnych. W tym przypadku utożsamiamy wektory, które mają ten sam kierunek, ten sam zwrot i tą samą długość, a więc w przypadku wektorów swobodnych punkt zaczepienia nie ma znaczenia, ważne są tylko jego długość, zwrot i kierunek. Jeśli wektor swobodny $\overrightarrow{P_1P_2}$ jest określony przez punkty $P_1(x_1, y_1, z_1)$ i $P_2(x_2, y_2, z_2)$ to wektor ten ma współrzędne:

$$\overrightarrow{P_1P_2} = [x_2 - x_1, y_2 - y_1, z_2 - z_1]$$

Wektory możemy, więc utożsamiać z trójkami liczb rzeczywistych. Wektory swobodne można dodawać i mnożyć przez liczby rzeczywiste (skalary). Dodawanie wektorów zdefiniowane jest dokładnie tak samo jak na płaszczyźnie, podobnie definiujemy mnożenie przez skalary. Działania te można również zdefiniować dla trójek liczb rzeczywistych:

$$[x_1, y_1, z_1] + [x_2, y_2, z_2] = [x_1 + x_2, y_1 + y_2, z_1 + z_2]$$

$$\alpha[x_1, y_1, z_1] = [\alpha x_1, \alpha y_1, \alpha z_1]$$

Struktura $(\mathbb{R}, +)$ jest grupą abelową (podobnie jak struktura wektorów swobodnych wraz z dodawaniem). Mnożenie skalarów przez wektory ma następujące własności: dla każdego $a, b \in \mathbb{R}^3, \alpha, \beta \in \mathbb{R}$:

- (i) $\alpha(a + b) = \alpha a + \alpha b$,
- (ii) $(\alpha + \beta)a = \alpha a + \beta a$,
- (iii) $(\alpha\beta)a = \alpha(\beta a)$,

(iv) $1a = a$.

Długość wektora

Jeśli wektor a ma współrzędne $[x_a, y_a, z_a]$ to jego długość jest wyrażona wzorem:

$$|a| = \sqrt{x_a^2 + y_a^2 + z_a^2}$$

Własności długości wektorów są podobne jak własności długości wektorów na płaszczyźnie:

(i) $|a + b| \leq |a| + |b|$,

(ii) $|\alpha a| = |\alpha||a|$.

Wektor a nazywa się **wersorem** jeśli $|a| = 1$. Wersory, który są położone na osiach nazywamy wersorami osi i oznaczamy je i dla osi $0x$, j dla osi $0y$, k dla osi $0z$. Jak łatwo zauważyć wersory osi mają współrzędne: $i = [1, 0, 0]$, $j = [0, 1, 0]$, $k = [0, 0, 1]$. Jeśli a, b, c są trzema wektorami, a α, β, γ skalarami to $\alpha a + \beta b + \gamma c$ nazywamy **liniową kombinacją** wektorów a, b, c .

Każdy wektor da się jednoznacznie przedstawić jako liniową kombinację wersorów i, j, k . Jeśli wektor a ma współrzędne x_a, y_a, z_a to

$$a = x_a i + y_a j + z_a k.$$

Rzeczywiście $a = [x_a, y_a, z_a] = x_a[1, 0, 0] + y_a[0, 1, 0] + z_a[0, 0, 1] = x_a i + y_a j + z_a k$.

Wektory a, b, c nazywamy **komplanarnymi** wtedy i tylko wtedy gdy istnieje płaszczyzna do której te wektory są równoległe. Inaczej mówiąc wektory a, b, c są komplanarne wtedy i tylko wtedy gdy jeden z nich jest liniową kombinacją pozostałych wektorów, np. $a = \beta b + \gamma c$.

Iloczyn skalarny

Iloczynem skalarnym wektorów $a = [x_1, y_1, z_1]$ i $b = [x_2, y_2, z_2]$ nazywamy liczbę rzeczywistą $x_1 x_2 + y_1 y_2 + z_1 z_2$ i oznaczamy ją przez $a \circ b$.

Własności iloczynu skalarnego

Niech a, b, c będą trzema wektorami, i niech α będzie skalarem, wtedy iloczyn skalarny ma następujące własności:

(i) $(a + b) \circ c = a \circ c + b \circ c$,

(ii) $(\alpha a) \circ b = \alpha(a \circ b) = a \circ (\alpha b)$,

(iii) $a \circ b = b \circ a$,

(iv) $a \circ a \geq 0$ i $a \circ a = 0 \iff a = 0$.

Ponadto można zauważyć, że $|a| = \sqrt{a \circ a}$.

Kątem między wektorami a i b nazywamy mniejszy z kątów, wyznaczonych przez przecinające się proste wyznaczone przez te wektory. Kąt między wektorami a i b wyznaczony jest wzorem:

$$\cos(\sphericalangle(a, b)) = \frac{a \circ b}{|a||b|}$$

Wektory a, b nazywamy **ortogonalnymi** wtedy i tylko wtedy gdy $a \circ b = 0$ (inaczej mówiąc wektory są ortogonalne gdy kąt między nimi jest równy $\frac{\pi}{2}$).

Zadanie Wyznaczyć kąt między wektorami $a = [2, 0, -1]$ i $b = [1, 3, 0]$.

Rozwiązanie Obliczamy: $a \circ b = 2$, $|a| = \sqrt{2^2 + 1^2} = \sqrt{5}$, $|b| = \sqrt{1^2 + 3^2} = \sqrt{10}$ i otrzymujemy:

$$\cos(\angle(a, b)) = \frac{a \circ b}{|a||b|} = \frac{2}{\sqrt{5}\sqrt{10}}$$

Iloczyn wektorowy

Iloczynem wektorowym wektorów $a = [x_a, y_a, z_a]$ i $b = [x_b, y_b, z_b]$ nazywamy wektor, który ma następujące współrzędne:

$$[y_a z_b - y_b z_a, x_b z_a - x_a z_b, x_a y_b - x_b y_a]$$

i oznaczamy go przez $a \times b$.

Sposób obliczania iloczynu wektorowego. Iloczyn wektorowy wektorów $a = [x_a, y_a, z_a]$ i $b = [x_b, y_b, z_b]$ można wyrazić przez wyznacznik:

$$a \times b = \begin{vmatrix} i & j & k \\ x_a & y_a & z_a \\ x_b & y_b & z_b \end{vmatrix}$$

gdzie i, j, k są wersorami osi. Wyznacznik ten formalnie nie ma sensu (pierwszy wiersz składa się z wektorów) ale pozwala łatwo zapamiętać sposób obliczania iloczynu wektorowego.

Można zauważyć, że:

- (i) $|a \times b| = |a||b| \sin(\angle(a, b))$,
- (ii) wektor $a \times b$ jest ortogonalny do wektora a i b ,
- (iii) zwrot wektora $a \times b$ jest określony przez tzw. regułę śruby prawoskrętnej lub trzech palców lewej dłoni.
- (iv) $a \times b = 0$ wtedy i tylko wtedy gdy a i b są wektorami kolinearnymi,
- (v) $a \times b = -b \times a$,
- (vi) $(a + b) \times c = a \times c + b \times c$,
- (vii) $(\alpha a) \times b = \alpha(a \times b)$.

Z punktu (iv) łatwo wynika, że wektory $a = [x_a, y_a, z_a]$ i $b = [x_b, y_b, z_b]$ są kolinearne wtedy i tylko wtedy gdy:

$$\frac{x_a}{x_b} = \frac{y_a}{y_b} = \frac{z_a}{z_b}$$

Zadanie Obliczyć pole trójkąta o wierzchołkach w punktach $P_1(1, 2, 3)$, $P_2(0, -1, -1)$, $P_3(1, 0, 1)$.

Rozwiązanie Jeśli wyznaczmy wektory $\overrightarrow{P_1P_2}$ i $\overrightarrow{P_1P_3}$ to pole trójkąta jest równe $P_\Delta = \frac{1}{2}|P_1P_2||P_1P_3| \sin(\angle(\overrightarrow{P_1P_2}, \overrightarrow{P_1P_3}))$, zatem $P_\Delta = \frac{1}{2}|\overrightarrow{P_1P_2} \times \overrightarrow{P_1P_3}|$. Obliczmy

$$\overrightarrow{P_1P_2} \times \overrightarrow{P_1P_3} = \begin{vmatrix} i & j & k \\ -1 & -3 & -4 \\ 0 & -2 & -2 \end{vmatrix} = [-2, -2, 2]$$

i

$$|\overrightarrow{P_1P_2} \times \overrightarrow{P_1P_3}| = \sqrt{(-2)^2 + (-2)^2 + 2^2} = \sqrt{12} = 2\sqrt{3}$$

więc

$$P_\Delta = \frac{1}{2}2\sqrt{3} = \sqrt{3}.$$

Iloczyn mieszany

Niech $a = [x_a, y_a, z_a]$, $b = [x_b, y_b, z_b]$, $c = [x_c, y_c, z_c]$ będą trzema wektorami, wtedy liczbę $(a \times b) \circ c$ nazywamy iloczynem mieszanym wektorów a , b i c . Iloczyn mieszany można wyznaczyć w następujący sposób:

$$(a \times b) \circ c = \begin{vmatrix} x_a & y_a & z_a \\ x_b & y_b & z_b \\ x_c & y_c & z_c \end{vmatrix}$$

Moduł iloczynu mieszanego wektorów a , b i c wyraża objętość równoległościanu zbudowanego na tych wektorach.

Powyższe stwierdzenie oznacza również, że wektory a , b i c są komplanarne wtedy i tylko wtedy gdy równoległościan zbudowany na tych wektorach ma objętość równą zero. Zatem wektory a , b i c są komplanarne wtedy i tylko wtedy gdy $(a \times b) \circ c = 0$.